

VI. TÉMA: A LÁTÁS ÉS AZ IDEÁK

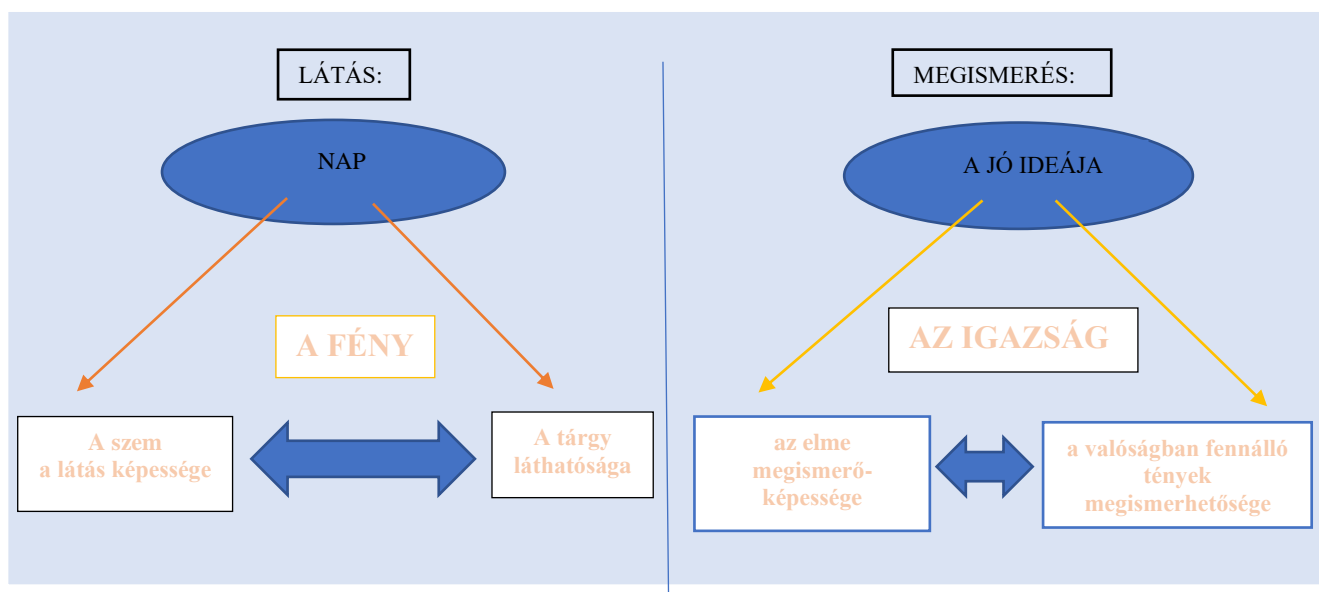
14. lecke

Descartes látás-elmélete 1

A látás az öt érzékszervi észlelés közül a legfontosabb. Az észleléselemletek ezért a legtöbb figyelmet a látásnak szentelik. A filozófiai ismeretelméletben is kitüntetett szerepe van a látásnak. Ennek az az oka, hogy a megismerés folyamatát Platón óta a látás metaforájával írjuk le.

Platón Nap-hasonlata

A platóni Nap-hasonlat ennek legnyilvánvalóbb példája.

Olvasmány: Platón: Az állam, 6. könyv, 505a-509d

Amint az ábrából is látható, Platón a látás folyamatának analógiájára határozza meg

a megismerést. A Napból áradó fény szükséges éppúgy a szem látóképességéhez, miként a tárgyak láthatóságához. Ezzel párhuzamosan: a jó ideájából áradó igazság biztosítja az elme megismerőképességét és a dolgok, azaz a valóságban fennálló tények megismerhetőségét.

A külső és a belső látás

A látás ezért az észlelés során kitüntetett. Több esetben is találkozunk vele az észlelés struktúrájában: mint külső és mint belső látással. A kettő ugyanakkor egymást feltételezi. Hiszen amikor a körülöttünk lévő tárgyakat a külső valóságban látjuk, valójában akkor is az elmében megjelenő képek segítségével látjuk őket. A belső képeket ilyen esetben „externalizáljuk”, azaz úgy észleljük, mintha kívül lennének, holott belül vannak (ld. erről: Sekuler-Blake, *Észlelés*, 159. o.) Tehát lényegében minden látás belső látás. A belső és a külső látás megkülönböztetésére azért van szükség, mert olyan esetben is látunk, amikor becsukjuk a szemünket. Ilyenkor a képzeletünk segítségével képesek vagyunk képeket felidézni az elménkben anélkül, hogy a külső érzékszervi folyamatok lennének az észlelés alapjai.

A látás neurobiológiai elmélete

A látás neurobiológiai elméletével nem foglalkozunk. Ennek nagyon részletes leírását találjuk Sekuler-Blake: *Észlelés* című könyvének 2-7. fejezeteiben. Megjegyzendő, hogy ez a könyv, amely elsősorban az érzékszervi észlelést vizsgálja, túlnyomó többségben a látással foglalkozik, ami szintén a látás kitüntettségét mutatja.

Descartes látás-elmélete

A továbbiakban egy klasszikus látás-elméletet vizsgálunk meg nagy vonalaiban: Descartes-ét. Descartes látás-elmélete azért kitüntetett, mert ő volt az első aki tisztán mechanikai-anatómiai alapon igyekezett megmagyarázni a látás folyamatát. Az emberi test boncolásos megismerése már a reneszánsz korban megkezdődik.

Descartes korára, a 17. századra azonban a hozzáértők már elég pontos ismeretekkel rendelkeztek az emberi test anatómiai felépítéséről és az egyes szervek működéséről és funkciójáról. Pl.

ebben a korban fedezi fel Descartes és Harvey párhuzamosan a vérkeringést. Descartes látás elmélete tehát nagymértékben támaszkodik kor anatómiai felfedezéseire.

Descartes látáselméletének megértéséhez két művet használunk fel:

Descartes: *Dioptrika*, Budapest, Gondolat, 2016, ford. Schmal Dániel, Kékedi Bálint, Tóth Zita. Ebből a 3-7. fejezetekig: 22-63. o.

Descartes: *A lélek szenvedélyei*, Budapest, L'Harmattan, 2012, ford. Boros Gábor. Ebből a 30§-35§: 82-86. o.

„A lélek lát.”

Descartes központi állítása az, miszerint „a lélek érzékel, nem a test” (*Dioptrika*, 25. o.).

„Azt elég jól tudjuk, hogy a lélek érzékel, nem a test, mert láthatjuk, hogy amikor a lélek figyelmetlen valami elragadtatás vagy mély szemlélődés miatt, az egész test érzékelés nélkül marad, noha eközben különféle tárgyakkal érintkezik. Továbbá azt is tudjuk, hogy a lélek szigorú értelemben véve nem azért érzékel, mert jelen van a külső érzékeket szolgáló szervekben, hanem azért, mert az agyban székel, ahol gyakorolja a közös érzéknek nevezett képességet.” Descartes, *Dioptrika*, 25. o.

Ez a rész összefoglalja a descartes-i látáselméletet, és éppen ezért magyarázatot igényel. Descartes azt állítja, hogy az észlelés eseménye nem a testben, hanem a lélemben játszódik le. A test csak továbbítja az ingereket a külvilágból a lélekhez, de a lélek észleli azokat a tárgyakat, eseményeket, amelyekről az ingerek információkat hordoznak. Fontos tudnunk, hogy Descartes alapján dualista gondolkodó. Ez azt jelenti, hogy szerinte a test és a lélek két különálló szubsztancia. Azaz létüket tekintve ezek teljesen függetlenek egymástól, és mindkettő képes létezni a másik nélkül. Ez az elmélete meghatározó az észlelés vonatkozásában is. Emiatt több nehézsége is támad az észlelés magyarázata során, legfőképpen az, miként megy át az inger a testből, a kiterjedt szubsztanciából, a lélekbe, a kiterjedés nélküli, tisztán szellemi szubsztanciába. Meg kell

jegyezni, hogy sok kortárs természettudós és gondolkodó ezért erősen kritizálja Descartes-ot, sokan azt állítják, hogy Descartes dualista elmélete komoly akadályokat gördített (és gördít ma is) az észlelés megértése elé. (Lásd erről Antonio R. Damasio: Descartes tévedése, Budapest, AduPrint, 1996 c. könyvét.) Ezen kritikákkal szemben úgy véljük, hogy Descartes legalább annyit tett az észlelés mechanikus megértéséért, mint amennyire hátráltatta azt. Megoldásaiért tehát éppúgy lehet őt csodálni, mint kritizálni. Jelen esetben a descartes-i észleléselemélet pozitív jellegére helyezzük a hangsúlyt.

Az észlelés descartes-i folyamata

Descartes legalább annyira komolyan veszi az észlelés értelmezésekor a teti folyamatokat, mint a lelkieket. *Dioptrika* című művében kizárólag az észlelés testi szakaszával foglalkozik.

A *Dioptrique* című mű egy esszé, amelyet Descartes két másik esszével, a *Meteorokkal* és a *Geometriával* együtt adott ki 1636-ban. Ezekhez az esszékhez szolgált bevezetőül a híres *Discours de la méthode (Értekezés a módszerről)* című mű. Descartes ezt a művét francia nyelven írta.

A látás folyamata

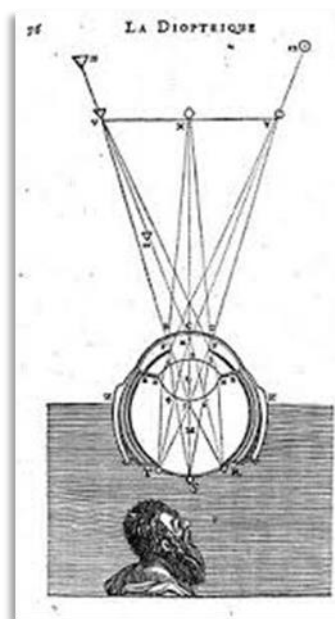
A látás folyamata Descartes szerint is azzal kezdődik, hogy a fény hatást gyakorol a szemre, ott a szemfenéken egy kép keletkezik, amely az idegpályákon keresztül az agyba, majd a lélekbe jut.

Azt is tudjuk, hogy a tárgyak által a külső szervekben keltett benyomások az idegek közvetítése révén jutnak el az agyban székelő lélekig.” Descartes, *Dioptrika*, 25. o.

Descartes ezt a folyamatot követi végig azon tudományos tudás alapján, amely korában a rendelkezésére állt. Mielőtt azonban részletesen elmagyarázza a látás folyamatát kitér az őt megelőző látáselméletek kritikájára. Ezek főként az arisztotelészi látáselméleten alapultak, amelyet a középkori skolasztikus gondolkodás továbbfejlesztett.

A hasonlóság-elv kritikája

A központi kérdés az volt, minek köszönhetően képes felismerni és azonosítani az elme a külső tárgyakat? A tárgyról az elmében egy kép keletkezik. Az antik-középkori elméletek szerint az elmében keletkező kép éppúgy hasonlít az eredetijére, miként egy portréfestmény hasonlít a modelljére. Az elmében az eredeti tárgy felismerését és azonosítását az elmében keletkező kép és az eredeti tárgy **hasonlósága** biztosítja. De mi teszi lehetővé, hogy az elmében keletkező kép és az eredeti tárgy hasonlítsanak egymáshoz? A megoldást az ún. „intencionális speciestek” vagy intencionális formák jelentették. Az antik-középkori feltételezés szerint ezek kis képecskék, amelyek a tárgyból az emberi szembe áramlanak, és amelyek a tárgy képét hordozzák. Ezek a képecskék biztosítják tehát a hasonlóságot a tárgy és a mentális kép között.

Descartes határozottan tagadja e kis képek létét. Ezek létének kétségbe vonásával ugyanakkor azt is tagadja, hogy az eredeti tárgyak és a lélekben róluk keletkező képek között hasonlóság állnak fenn, és hogy az elme e hasonlóságnak köszönhetően ismerné fel és azonosítaná a külső tárgyakat.

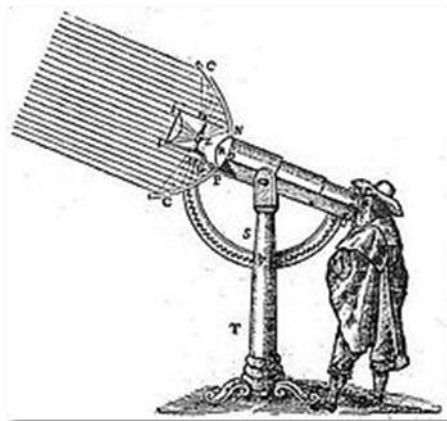
„Óvakodni kell attól a feltételezéstől, hogy az elmének az érzékeléshez bizonyos képeket kell kapnia, amelyeket a tárgy bocsát útjukra egészen az agyig, amint ezt a filozófusok általában gondolják; vagy legalábbis, e képek

természetét teljesen máshogy kell elképzelnünk, mint ahogyan ők teszik. Ugyanis mindaddig, amíg filozófusaink semmi egyebet nem vesznek figyelembe e képek természetéből, mint hogy a képeknek hasonlítaniuk kell az általuk megjelenített tárgyra, addig nem tudják megmutatni nekünk, hogy a tárgyak miként alakíthatják ki a képeiket, majd ezeket hogyan fogadják be a külső érzékszervek, és hogyan továbbítják őket az idegek egészen az agyig.” Descartes, *Dioptrika*, 27.

Ebből az idézetből világossá válik, hogy Descartes éppen a mechanikai (anatómiai) magyarázatok hiányát rója fel az őt megelőző látáselméleteknek.

Arra, hogy a tárgyak és a róluk alkotott képek nem hasonlók egymáshoz, Descartes több

érvet is felhoz. A legfontosabb érve az ún. másodlagos minőségekhez kapcsolódnak. Ezek azok a minőségek, amelyeket a tárgyakhoz tartozónak észlelünk, holott a figyelmes elemzés könnyen kimutatja, hogy nem tartoznak hozzájuk. Ezek az ún. érzéki minőségek (íz, illat stb.), a látás esetén elsősorban a szín.

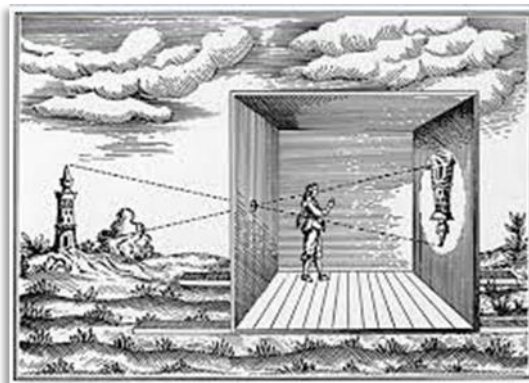
Talán azt is elhiszik majd, hogy a színek a színesnek nevezett testekben nem mások, mint azok a különböző módok, ahogyan e testek a fényt kapják, és szemünk felé visszaverik. Descartes: *Dioptrika*, 9. o.

Descartes tudatában volt tehát, hogy az érzetminőségek csupán a külső ingerek és az érzékszerveink közötti interakcióban alakulnak ki, de nem tartoznak a tárgyakhoz abban a formájukban, ahogyan mi érzékeljük őket. Éppen ezért kritizálta a hasonlóság-elvelet a látás értelmezése során.

Kérdés: Ha Descartes tagadja a hasonlóság-elvet, mi alapján magyarázza a látás lehetőségét?

A látás folyamata a szemben

Descartes elemzi azt a folyamatot, ahogy a fény a szembe jut, és a szemfenéken egy képet rajzol ki. Ehhez kísérleteket is ajánl: például egy ökör szemének a megfigyelését, vagy a *camera obscura*val végrehajtható kísérleteket. A szemben nyilvánvalóan egy fordítólencse

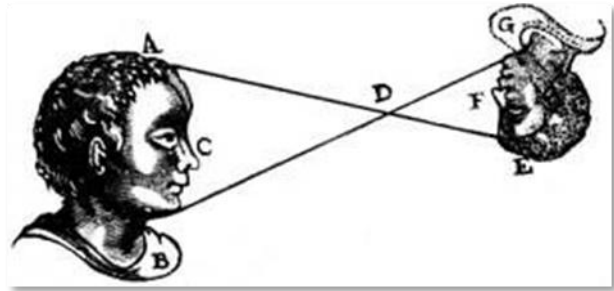

található, amely a szemfenéken fejjel lefelé rajzolja ki a külvilágból érkező képet. (Az ábrán egy korabeli *camera obscura* ábrázolás látható.) Descartes nem tagadja, hogy ez a kép megőriz bizonyos hasonlatosságot az eredetihez viszonyítva, ám azt igen, hogy az eredeti kép felismerése a hasonlóságon alapulna.

Így világosan láthatják, hogy az érzékeléshez az elmének nem szükséges az érzékelt dologhoz hasonló képet szemlélnie; ám ettől még nem kevésbé igaz, hogy a tárgyak, amelyekre nézünk, meglehetősen tökéletes képeket nyomnak a szemünk hátsó részére. Descartes, Dioptrika, 29. o.

Mármost ha e festett kép, miközben eljut a fejünk belsejéig, még mindig megőriz bizonyos hasonlatosságot azokkal a dolgokkal, amelyekből származik, nos, még ebben az esetben sem szabad azt hinnünk [...], hogy e hasonlóság révén idézi elő a dolgok érzékelését, mintha újabb szemek lennének az agyunkban, hogy ezekkel észlelhessük e festett képet. Sokkal inkább arról van szó, hogy a természet a festett képet alkotó mozgásokat rendszeresítette arra, hogy amikor közvetlenül hatnak a lelkünkre – amennyiben az egyesítve van a testünkkel –, előidézzék, hogy ilyen és ilyen érzetei legyenek. Descartes, Dioptrika, 39. o.

Miként ismerjük fel tehát a tárgyakat a látás során? Descartes válasza a hasonlóság helyett a jelképezés. A dolgok képei a dolgok jelei, amelyek nem hasonlósági alapon fejezik ki a tárgyakat, hanem jelképesen. Erre nagyon szemléletes példát hoz a perspektivikus ábrázolás alapján.

Ehelyett azonban meg kell gondolni, hogy a képeken kívül sok más dolog van, amelyek a gondolatainkat bizonyos tárgyak felé fordítják; mint például a **jelek** és a szavak, amelyek semmilyen módon nem hasonlítanak az általuk jelölt dolgokra. [...] a perspektíva szabályainak megfelelően egy kört gyakran jobban ábrázol egy ellipszis, mint egy másik kör, vagy egy négyzetet egy rombusz, mint egy másik négyzet – és hasonlóan a többi alaknál is. Így sokszor ahhoz, hogy a képek mint képek tökéletesebbek legyenek, és jobban ábrázoljanak egy tárgyat, éppen az kell, hogy ne hasonlítsanak rá. Márpedig ugyanígy kell gondolkoznunk azokról a képekről is, amelyek az agyunkban keletkeznek, és meg kell jegyeznünk, hogy csupáncsak az a kérdés, miként képesek ezek eszközül szolgálni a lélek számára ahhoz, hogy érzékelje a tárgyak mindama különféle minőségeit, amire e képek vonatkoznak, nem pedig az, hogy miként hordozzák magukban a tárgyak hasonlóságát.” Descartes, Dioptrika, 27-28. o.

A perspektivikus ábrázolás gyakorlatát elméletét a reneszánsz festészetben dolgozták ki a 15-16. században. A 17. században ez az elméletet széles körűen felhasználták a filozófiai ismeretelméletekben, így Descartes is az észlelés elméletében. A perspektíva lényegében egy leképezési módszer, amely segítségével három dimenziós alakzatokat két dimenziós síkra tudunk leképezni úgy, hogy azt a benyomást keltsék, mintha megőriznék három dimenziós jellegüket. Eközben azonban a kép elveszíti az eredeti tárgy számos tulajdonságát, és csak illúzió szintjén őrzi meg azt. Descartes szerint az elmében látott képek is ehhez hasonló transzformációknak köszönhetően

alakulnak ki. És nem a hasonlóságuk, hanem más jegyeik alapján biztosítják a külső tárgyak felismerését.

Ajánlott irodalom: Schmal Dániel, Pavlovits Tamás (szerk.): *Perspektíva és érzékelés a kora újkorban*. Budapest, Gondolat, 2015.

